

BÁSNICKÁ OBJEDNÁVKA ZEMĚDĚLSKÉHO LIDU

Antonín M. Brousil

Na sjezdu českých spisovatelů se uvažovalo o vztahu slovesného tvůrce k lidu. Drda přímo označil určitou tematiku. Máme zde na mysli také konkrétní úkol. Náš podnět se týká napůl dramatika, napůl básníka, lépe řečeno, básníka a dramatika. Jde o moderní dožínky.

Není významnější doby v životě zemědělského lidu, při které by jasněji vystával jeho podíl na úsilí a díle celého národa, než jsou žně! Toto slavné období zemědělské práce končí dožínkami. Dožínková slavnost je obřadem pracujícího zemědělského člověka. Bývala, jest a bude. Má svá období rozmachu a svá období úpadku. Mění svou náplň i tvářnost, ale její podstata trvá. A potrvá zajisté na věky. Lid si ji vytvořil sám. Vydal ze sebe vždy nové a nové veršovce, kteří slavnost doplňovali a přetvářeli. Každá proměna trvala dlouho. I dnešní dožínkové slavnosti se mění, začínajíce obrazit sociální převrat, kterým venkov prošel. Časem by zrcadlily novou životní skutečnost plně. Ale dnes má lid své básníky, kteří by mu měli pomoci. Měli by vytvořit zemědělskému lidu moderní dožínkovou slavnost.

Je to krásný úkol. Každý rok ve všech krajích by se rozzílo jejich dílo v podání lidu, každý rok by mohli svými verši mluvit tam, kam by jinak nepronikli, každý rok by jejich dílo zavnímaly statisíce. Chtěli bychom přispět ke zrodu poezie dožínek pokusem o výklad problému.

Jde o náplň a formu dožínkového obřadu. O náplni dožínek jsem psal již loňského roku, kdy se mně po revoluci ukázala naléhavá potřeba přerodu dožínek. Dospěl jsem k formulaci, kterou zde předkládám, rozvíjeje ji dále o formální řešení (Zemědělské noviny 12. srpna 1945).

Starý národní zvyk, slavnost dožínek, v našem století rychle upadal. Zvláště po minulé světové válce. Slavíval a slavívá se sice v původní podobě ještě na Chodsku, na Valašsku, na Hané a na Moravském Slovácku, někdy i jinde, ale dělo a děje se tak spíše ojediněle než všeobecně. A nejdůležitější je pro nás zjištění, že se zachoval především jako divadelní podívaná. Neslavívá se už zpravidla bezprostředně poslední den žní na jednotlivých hospodářstvích. Slavívá se především tak, jako se hraje ochotnické divadlo.

Venkovská mládež usilovala za první republiky o bohatší náplň těchto slavností. Podařilo se jí oživit zbylé jádro obřadů novými prvky. Vypravovala bohaté alegorické průvody obrazící vynikající historické zjevy

našich dějin na alegorických vozech. Tento průvod, pokud byl pořádán po žních, končil dožínkovou scénou. Taková slavnost bývala spojována s táborem lidu. Tyto nové prvky obohatily holé jádro dožínek. Ale nebyly sourodé a nedávaly slavnosti jednotu.

Proto se dály pokusy obrodit dožínky básnicky. Usilovalo se o oprášení starých textů a o vznik textů nových, které by zlepšily vlastní obřad dožínek, leč marně. Mladí přátelé venkova mně jistě dají za pravdu, tvrdím-li, že texty dožínek, které tehdy vznikly podle starých záznamů, jmenovitě Zíbrtových, byly divadelně neobratné a básnicky chatrné. Proto se volalo po obrodě dožínek a volá se po ní dosud.

Všimněte si, co tvoří náplň „staročeských dožínek“.

Ženci a žnečky nasednou na poslední fůru, ozdobeni klasy a kvítím a zdobíce jím své nářadí od kos až po roubíky, nasednou a za zpěvu přijdou na selský dvůr, kde blahopřejí hospodáři a hospodyni k úrodě. Za to jsou obdarováni penězi a jídlem i pitím, dají se do tance, někdy a někde doma, jindy a jinde v hospodě, kde se pak ze všech chalup schází celá ves. Jádro tohoto obřadu tkví v blahopřání a v odměně pracujících.

Není pochyby, že tento ústřední výjev obrazí dokonale starý společenský řád. A toto jádro výjevu v podstatě všechny dožínky dodržují.

Za dob feudalismu prosluly, abychom tak řekli, pověstné „panské dožínky“, při nichž poddaní holdovali vrchnosti, která je milostivě odměňovala dary, poskytujíc jim přílepkou a dopřávajíc jim veselí a tance. Vedle nich vznikly „selské dožínky“, jak jsme si je vylíčili, které se od nich lišily namnoze slovem, ale podobaly se jim celým svým rázem.

Jádrem obojího druhu těchto dožínek, jak je dosud známe, zůstává blahopřání a odměna pracující chasy pánem, slovem hold pracovníků pánovi, velkému či malému, ale vždycky pánovi, výjev, prosáklý feudalismem.

Divíte se, že tento výjev ustupuje? Ustupuje a ustupoval zajisté právem. Obsahuje sociální náplň včerejška, ba předvčerejška. Proto se většínou zachoval z dožínek jen taneční rej.

Co počít se starým zvykem?

Zachovat jej jednak jako vzácnou národopisnou podívanou a jednak jej naplnit novým obsahem. Tak by v budoucnosti vedle sebe žily dva projevy: chráněný zvyk jako historický dokument a obrozený dožínkový obřad jako živá skutečnost.

Ona chvíle, kdy se může starý obřad obrodit a vzniknout nový zvyk, nyní nastala. Letos budeme slavit dožínky na osvobozené půdě. Někde už začaly. Připomeneme si na nich, co se na této půdě událo. Vidíme a slyšíme, co se na ní dosud děje. To všechno musí obsáhnout slavnost nových dožínek.

Už dávno, v dobách první republiky, necítil náš hospodář a hospodyně slavnost dožínek feudalisticky. Tím spíše je tak necítí a nemůže pociťovat dnes. Dožíanky proběhnou letos i napříště docela jinak, než jak tomu bývalo. Již probíhají jako dožíanky „národní“, neboť uzavírají „národní zně“. Tento prvek myslím se v nich udrží.

Pojem chasy a pána patří do starého haraburdí. Jeho doba je ta tam. Náš rolník, sedlák, chalupník, domkář, slovem rolník, který sám na žních dře, nečeká doma jako kdysi vrchnost nebo velkostatkář, až mu sveze chasa poslední fůru do stodoly, aby přijal blahopřání. Jeho žena i jeho děti také nečekají doma, aby přijaly hold od chasy přijíždějící na posledním žebřiňáku. Náš soudobý rolník, velký i malý, pracuje s rodinou na poli. Pracuje tam se všemi, kdož mu pomáhají. Všichni tvoří ono pracující společenství, vlastní naší době. Tuto změnu musí nové dožíanky obrazit.

Tomuto modernímu rolníkovi pomáhá dělník a měšťan. Pomáhá mu úředník a voják. Pomáhá, jak dovede nebo také nedovede. Ale to koneckonců nerozhoduje. Rozhoduje vůle a vztah k rolnické práci. Rozhoduje, že každý chápe, že šťastné dožíanky jsou také jeho záležitostí. V tom je nové společenské cítění, které prostupuje dílo žní. A bude je prostupovat vždycky. Musí také prostoupit slavnost dožínek.

Jak by měla vypadat novodobá promluva na dožíankové scéně?

To moderní blahopřání, tvořící jádro dožíankového obřadu, které by soudobý hospodář a hospodyně přijali, by muselo znít docela jinak, než znívalo. Muselo by obsahovat radost vespolečnou, kterou všichni pociťují nad tím, že se urodilo, neboť se neurodilo jen rolníkovi, ale opravdu všem.

V tomto blahopřání by se slova promluvy musela obracet i k blahopřejícímu. Ten naslouchající moderní vlastník rolnické usedlosti cítí sociálně docela jinak než jeho předek. Tento jeho společenský cit by musela promluva obsahovat.

Také odpověď, kterou by soudobý hospodář a hospodyně dávali, by musela znít docela jinak, než znívala. Musela by obsahovat nejen pozvání k pohoštění a k veselí, ale vděčnost za porozumění a pochopení. Nejen odměnu, ale především dík za práci. Vždyť také skutečně tak na hospodářstvích takové promluvy znějí. Také tak skutečně současný hospodář a hospodyně myslí a cítí.

Proto tento ústřední dožíankový výjev by musel obsahovat zkrátka všechno to, co tvoří náplň žní, jichž je závěrem. A nové dožíanky, které teprve budou napsány, tuto náplň musí obsáhnout.

Nové dožíanky budou muset být vytvořeny z živlu tanečního a hudebního, zvláště pěveckého. Proto budou nové dožíanky velkým úkolem režijním.

Tyto nové dožínkové scény se budou střídat se starou národopisnou podívanou, která zůstane krásným svědectvím tradice, k níž se budeme vracet, ale proto abychom změřili vzdálenost, o níž vesnice postoupila vpřed. Tak se staročeské dožínky budou střídat s moderními dožínkami. Tamto bude ukázka starobylého národního zvyku, zde by to měl být základ k modernímu dožínkovému obřadu, který by rostl z naší životní zkušenosti. Tamten zvyk vydává svědectví o našich předcích. Tento zvyk, který vytvoříme, bude vydávat svědectví o nás. Či nejsme naplněni touhou, abychom si vytvořili dožínky své doby?

Tyto poznatky třeba rozvíjet z hlediska autorských možností a potřeb. Autor si musí uvědomit jednak průběh skutečných dožínek, jednak dožínkového obřadu. Podáváje popis obého, jsem si vědom mnoha variací a četných zvláštností v různých krajích, které se vymykají koncepci hrubého záznamu.

Průběh dožínkových událostí možno dělit na tři části: na události, které se staly na poli, na výjev, který se odehrál před hospodářem, a na veselici, která vždy následovala. V první části, již bylo dějištěm pole, docházelo k tomuto dění: mužští se věnovali poklizení pole, ženské sbíraly klasy a květy a pletly věnce, někde oblekli poslední snop do ženských šatů a narazili jej na tyč nebo na podávky: naložili poslední obilí, sebrali náradí, nasedli a jeli domů; zpěv a žerty provázely toto dění v jižních Čechách, kde jsou na takové projevy skoupí; šlehání povříslly nebo vázání ženských do povřísel a podobně patřilo k věci. Cestou domů zpěv pokračoval, nálada rostla. Druhá část se odehrávala kdysi před stavením, později zpravidla na dvoře, nyní se dostává až na zápraží nebo vniká přímo do světnice. Všichni blahopřejí hospodáři a hospodyně, zasednou ke stolu, pojedí, popijí, popřípadě si zazpívají a zatančí. Všechno závisí od kraje, povahy lidí a zvyků. Jisto je, že se obřad stále oklešťoval a přenášel z volných prostranství do místností uzavřených. Z veřejného aktu se stával akt soukromý. Trval a trvá ovšem nicméně dále. V poslední době i tam, kde se omezil na posezení kolem naloženého stolu v chalupě, se začal rozrůstat, dral se opět ven; mládež na sklonku období první republiky tančívala na návsi nebo v hospodě. Slavnost dožínek se ze soukromí vracela na veřejnost, stávajíc se záležitostí všech. Přispěla k tomu potřeba družnosti v době, kdy všichni cítili blízkou bouři nebezpečí. Jevišťe se pochopitelně měnilo. S ústupem obsahu se zmenšovala scéna. Třetí část dožínek probíhala vždy ve znamení zpěvu, hudby a tance. Tam, kde všechno z reality dožínek i z obřadu dožínek časem atrofovalo, zůstaly taneční zábavy; byly v posledních předválečných letech dvojího druhu: tzv. výlety, kdy celá obec vyšla na vhodné místo v přírodě, někdy i s přespolními, kde

se hrávalo divadlo nebo předvádělo sportovní cvičení, nebo tzv. dožínkové, to jest dožínkové taneční zábavy, jejichž chabým, nicméně jediným oživením bývaly tomboly s hlavní výhrou dožínkového koláče.

Ze tří částí dožínkových událostí musí každý autor vyjít. Musí si uvědomit, že první vždy obsahovala hojnost zpěvu, ve druhé převažovalo slovo doprovázené někdy zpěvem a tancem, třetí překypovala zpěvem a tancem. Když se z této reality vyvinul obřad, když se ze skutečnosti stal znak, vznikl z první části prolog a ze třetí epilog. Některé úkony z obou těchto částí se přenesly do části druhé, která se odehrává vždy ve vesnici. Její jeviště se fixovalo na náves nebo před vhodné stavení. Obě místa zpravidla splývají. Někdy se stane, že se děj umístí za ves, kde se jeviště vytvoří tím, že se na určitém místě přistaví kulisa rolnického stavení, pódium a podobně. Princip přírodního jeviště se mísí nebo kříží s jevištěm umělým.

Dožínkový obřad podržuje tři oddělení, ale přizpůsobuje si dožínkové události. První tvoří příjezd ženců a žneček na vyzdobeném žebříňáku, vjezd na vlastní scénu za zpěvu a vyhrávání hudby, která buď jede s sebou, nebo čeká na příjezd; někdy jede vozů více. Zpěv převládá. Ale již zde by mohl moderní básník umístit apostrofu rolnické práce a žní zvláště, apostrofu kraje, přírody, země, lidu. Přednes sólový i sborový je záležitostí svobodného zpracování básníkovy. Druhá část se odehrává už na místě. V ní bývalo vždy jádro dožínky. Naznačil jsem rozdíl mezi dřívější a nynější náplní scény. Obojí pojetí dožínky je možné. Básník si může zvolit, zda chce zpoetizovat staré dění, nebo vytvořit nové. Kdo by chtěl přebásnit starý obsah, měl by si pročíst několik verzí dožínkových scén většinou slabých, ale zasvěcených autorů, kteří znali náplň výjevů, ale neměli básnického nadání. Bývali to dobří národopisci, ale špatní básníci. Ale hlavní úkol moderního autora spatřuji ve vybásnění dožínky nových. Všichni, kdož se moderních žní účastní, by měli v moderních dožínkových scénách mluvit. Všichni, o nichž jsem shora psal, musí mít v obřadu své slovo.

Není nutno vymýšlet dramatické situace. Konflikt není podstatou dožínky. Byl by možný, ale není nutný. Kdybychom chtěli příměr pro situaci, v níž se ocitá moderní autor při psaní dožínky, našli bychom jej v hudbě. Pro básníka je dožínkový obřad jistým druhem oratoria. Dramatik, který by dovedl vytvořit zkratku, mohl by však dospět k aktové hře. I konflikt by našel v protikladech společenské struktury dnešní vesnice, popřípadě celého národa. Tím by nároky na jeho dovednost neobyčejně vzrostly. Jestliže básníka by dožínky dovedly k divadelnímu pásmu, dramatika by mohly dovést k jevištní grotesce, k útvaru novému, který by příležitosti dožínky využil k objevu nových dramatických možností. Ale méně bývá zpočátku zpravidla více.

Prvek slavnosti a prvek obřadu působil jistou statičnost. Proto lid vkládal do dožínek různé výjevy, které je oživovaly. Jejich podstatou je radost z vykonané práce. Proto jsou humoru otevřena vrata dokořán. Závěrečné oddělení vždy pohltí zpěv s hudbou a tancem, ale i sem může básník zasáhnout. Jestliže bude umět využít písň, hudební skladby a pohybu, prospěje mu to. Autor dožínek s tímto živlem musí počítat v celé své koncepci. Ale náležité využití všech materiálů bude spočívat teprve na režisérovi a sbormistrovi nebo dirigentovi.

Na režii bude záležet, neboť musí umět zasadit do obřadu různé sborové útvary, spolkové skupiny, vojsko a podobně. Dožínky mohou být a měly by se stát zároveň velkou podívanou. Zapomínáme u nás stále na lidové hry. Dožínky jsou příležitostí k vytváření takové opravdové a živelné lidové hry. Není zde třeba nic uměle vyvolávat. Vše tu je. Je jen třeba dát tomu novou náplň a novou formu. Je nutno vytvořit slovesné a dramatické jádro dožínek. A uvolnit prvky lidové slavnosti, které v nich zatím živoří.

Není pochyby, že ideálním prostředkem bude verš. Všechna veršová kouzla možno vyvolat a všech možno užít. Verš se přimyká k rázu obřadu nejlíp. Má lepší možnost symboliky a plastiky než próza. A když próza – která bude spíše hovět dramatikovi – tedy hutná a obrazivá, aby se nesla široko daleko hledištěm. Nesmí být pohlcena podívanou. Ale možno použít obého: verše i prózy. Shakespearovské střídání verše s prózou by mělo naději na dokonalý účín.

Básník, který se chopí tohoto úkolu, musí mít dramatický cit a vid. A dramatik musí být básníkem, aby zmohl stylizaci dožínek. Ať tak či onak, dožínky jsou jednou z největších básnických objednávek pracujícího člověka nového sociálního řádu na české půdě svobodné republiky.

(1946)